

SLOVO, sv. 70 (2019), 217–242, Zagreb 2019.

Antonija ZARADIJA KIŠ
Institut za etnologiju i folkloristiku
Zagreb
zaradija@ief.hr

UDK 272-282.7:003.349.1
39:27-36 Martinus, sanctus
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 20. 3. 2019.
Prihvaćen: 9. 10. 2019.

BERAMSKA MARTINSKA TRADICIJA: OD PREDAJE DO BERAMSKOGA GLAGOLJSKOGA BREVIJARA

Štovanje sv. Martina biskupa na istarskom poluotoku predstavlja važan segment istraživanja ukupne europske tradicije kulta sv. Martina. Istarska je martinska tradicija posebno prisutna u glagoljaškom kulturnom specifikumu, a najsnažnija je u Bermu. Posebna se pozornost obraća na razlikovanje i preklapanje kulta sv. Martina biskupa i prastare predaje o krepomnom Martina što je korisno za razumijevanje martinskog kulta u tom središtu glagoljaške Istre.

Ovaj je rad posebno usredotočen na sačuvanu pisanu beramsku glagoljašku martinsku baštinu koja se može naći u dvama beramskim brevijarima. Riječ je ponajprije o opširnom čitanju na svečev blagdan (11. studenoga) iz sanktorala Prvog beramskog brevijara (vjerojatno s kraja 14. st.) te o jedinstvenom himnu u slavu sv. Martina biskupa iz istog brevijara. Literarnim se potvrđama martinske duhovnosti pridružuje likovna beramska martinska baština sačuvana u župnoj crkvi sv. Martina i u crkvici sv. Marije na Škrilinah koja do danas živo svjedoči o beramskoj svetomartinskoj tradiciji.

Radom se želi istaknuti važnost Berma kao najsnažnijeg središta istarske martinske glagoljaške tradicije koja, kao cjelina, zaslužuje ponovno vrednovanje i ožvjljenje, što je moguće učiniti u kontekstu europskoga kulturnoga itinerara Vijeća Europe *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost*.

Ključne riječi: Beram, sv. Martin, glagoljaštvo, književnost, tradicija

1. UVODNE NAPOMENE

»Volim, zaista volim svetoga Martina kao da mi je osobni prijatelj i kao da je danas kraj mene živ. On mi je sigurno jedan od najsimpatičnijih svetaca. Volim ga jer je svoju svetost iskazao dobrotom i smilovanjem prema bližnjima u mucu i nevolji« (FUČIĆ 1997: 96, 99), pisao je u svojoj knjizi *Terra incognita* Branko Fučić. Njegovim se zapisima s radošću pridružujem

jer je već gotovo dva desetljeća moje istraživačko zanimanje usmjereno na tog sveca i iznimno bogatu materijalnu i nematerijalnu baštinu njegova kulta utkanog u kulturnu povijest cijele kršćanske Europe. O ključnim temama suvremene politike, od tolerancije i uzajamnog razumijevanja te odnosa prema drugima do brige za sve ono što nas povezuje i bez čega ne možemo opstati (čista voda, čist zrak, znanje, obrazovanje itd.), sv. Martin je već u 4. stoljeću progovarao svojim djelima zaogrnutim kršćanskom duhovnošću koja su kao trajne vrijednosti čovječanstva opstale te danas doživljavaju renesansu kroz ideje i ostvarenje kulturnog itinerara Vijeća Europe *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost*.¹

Martin svetost nije postigao mučeništvom, kao što je to slučaj s gotovo svim ranokršćanskim svecima, već brigom za druge, ponajprije dijeljenjem dobara. U tom je smislu cjelokupna europska martinska baština na koju se ovdje usredotočujemo duboko relevantna za našu svakodnevicu, jer pronosi ideju *dijeljenja u zajedništvu*, što se na različite načine pokazuje kao jedna od temeljnih smjernica u pripremi novih naraštaja za budućnost. U tom kontekstu svaki grad, svako mjesto, svako selo koje je uronjeno u martinsku tradiciju aktivan je sudionik kulturološke izgradnje europskoga martinskoga itinerara, koji je poput mozaika satkan od obilja različitosti objedinjenih jedinstvenim martinskim dijeljenjem.

2. BERAM

Među tisućama martinskih lokaliteta izdvajamo Beram u središnjoj Istri koji svoj život počinje u prapovijesti (REGAN; NADILO 2012: 971) i u kontinuitetu ga razvija do danas. Kao što je cijela Istra tijekom povijesti bila granično područje između moćnih sila Venecije i Austrije, tako je u središtu Istre na granici tih svjetova bilo trgovište Beram. Zbog svog strateški važnog položaja (budući da je preko Limske drage povezan s Limskim zaljevom), Beram je bio svratište mnogim znanim² i neznanim putnicima, a njegova su vrata kroz povijest bila širom otvorena prepletenim kulturnim utjecajima.

¹ Za više podataka o kulturnoj ruti *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja s drugima, zajednička vrijednost* pod pokroviteljstvom Vijeća Europe, v. SAINT MARTIN OF TOURS ROUTE.

² Među znanim putnicima kroz Beram treba spomenuti Pavla Rittera Vitezovića koji je kao suradnik kranjskog plemića Janeza Vajkarda Valvasora radio na glasovitoj enciklopediji *Slava Vojvodine Kranjske* (njem. *Die Ehre des Hertzogthums Crain*), koja je objavljena u Nürnbergu 1689. godine (MELEM HAJDAROVIĆ 2011: 149–176), a u kojoj Beram spominje riječju i slikom (BRATULIĆ 2003: 55).

Beramsko je svetište, župna crkva sv. Martina, izgrađeno na temeljima srednjovjekovne kule koja se nalazila na najvišoj koti stožasta brežuljka te na (danas zatrpanom) izlazu prolaza³ koji vodi do špilje u podnožju brežuljka. U blizini crkve, na južnim padinama brežuljka, nalazi se pretpovijesna nekropola. Na osnovi ono malo krhotina znanja koje imamo o najstarijoj povijesti lokaliteta moguće je pretpostaviti da je ta špilja u podnožju brežuljka imala ulogu, možda čak presudnu, u izgradnji i opstanku beramskoga martinskoga kulta te oblikovanju beramske martinske tradicije, a možda je bila i mjesto boravka Martina pustinjaka. Premda zasad najstariji epigrafski zapis o gradnji crkve spominje tek 1431. godinu (FUČIĆ 1982: 78; BRATULIĆ 2003: 56), ne mora značiti da je crkva iz te godine, tim prije što ima pokazatelja da je martinski kult ovdje bio razvijen još u ranosrednjovjekovlju.

Dok je arheološko zanimanje za pretpovijesnu beramsku nekropolu stalo nakon relativno opsežnih istraživanja provedenih u 19. stoljeću (BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 2003: 21–27), a antičko je doba Berma ostalo vrlo malo poznato zbog nedostatka nalaza te je »na neki način nastavak prapovijesti« (MATIJAŠIĆ 2003: 35), srednjovjekovni je Beram ostavio bogato kulturno nasljeđe kojega je najupečatljiviji dio glagoljaška pisana baština izravno vezana za beramsko svetište sv. Martina. Najstariji (maločas spomenuti) epigrafski spomenik govori o gradnji župne crkve,⁴ a glagoljaške liturgijske knjige pisane za beramsku župnu crkvu (a možda i nastale u Bermu) još od polovice XIX. st. privlače veliku pozornost filologije (posebno paleoslavističke), pa Beram postaje poznat i daleko izvan Istre (usp. BRATULIĆ 2003: 55–70).

3. MARTINSKI BERAM

Martinska se tradicija počela ukorjenjivati u kulturu istarskog poluotoka već u vrijeme početaka stvaranja kulta sv. Martina u Europi (ZARADIJA KIŠ 2004: 67–75) i to preko izrazito snažne franačke⁵ i montecassinske (GEARY

³ Prema riječima arhitektice Jadranke Drempetić tijekom gradnje zvonika početkom 20. stoljeća izlaz iz špilje je zatrpan dok je ulaz u špilju još uvijek moguće naći uz potok na jugoistočnoj strani brežuljka. »Arheolozi koji istražuju gradinsko naselje i nekropolu bilježe da u vrijeme bujičnih navala vode iz špilje isplivaju 'razne kosti'.« (DREMPETIĆ 2003: 195).

⁴ Beramski glagoljski kameni natpis (62×38×14 cm) je bio na pročelju starije srednjovjekovne crkve. Tijekom njezine nadogradnje potkraj 19. stoljeća natpis je uklonjen. Za to da je taj natpis sačuvan do danas valja zahvaliti župniku Josipu Grašiću, koji je inicirao gradnju nove neoromaničke župne crkve i koji je tijekom talijanske dominacije početkom 20. stoljeća natpis sklonio iza oltara (gdje se i danas nalazi) te ga prikrivši uklesana slova crnom uljanom bojom koja se i danas u tragovima nazire (ZARADIJA KIŠ 2004: 74–75).

⁵ Počeci franačkoga martinskoga kulta izravno su povezani s posljednjim poganskim kraljem Klodvigom (482.–511.). On se, kako je javno i obećao, svečano pokrstio u Reimsu krajem

2010: 196) martinske tradicije. Znamo da se sv. Martin, kao i još nekoliko akvilejskih franačkih svetaca (npr. sv. Anzelmo, sv. Ambrozije, sv. Krševan, sv. Eufemija), na istarskom poluotoku štuje kao crkveni patron još u vrijeme prije dolaska Slavena (KATIČIĆ 1998: 219), a o tome i danas svjedoči više od 40 lokaliteta (ZARADIJA KIŠ 2004: 69–79). Franačku je i montecassinsku martinsku tradiciju prihvatio benediktinski glagoljaški kulturni krug u Istri i udomaćio ga time što je martinske tekstove oblikovao na puku razumljivom (hrvatskom crkvenoslavenskom) jeziku i pismu (tj. uglavnom, hrvatskom glagoljicom).

O bogatom smo i raznovrsnom istarskom martinskom nasljeđu već pisali u radu *Martinsko nasljeđe u Istri* u kojem je kulturna baština galskoga apostola razdijeljena na tri ključne istraživačke tematske cjeline: hagiotoponimiju, sakralne građevine i pisanu baštinu (ZARADIJA KIŠ 2004.a: 111–124), pri čemu se trećoj navedenoj tematskoj cjelini u literaturi dosada pristupalo u kontekstu glagoljaške hagiografije (ZARADIJA KIŠ 2001.a: 299–307; BARDURINA-STIPČEVIĆ; ŠIMIĆ 2016: 99–113). Općenito govoreći o dosadašnjoj svetomartinskoj literaturi, valja primijetiti i da se beramska tradicija sv. Martina u povijesnim, literarnim i inim radovima navodi usputno, najčešće u sklopu općenitoga istarskoga glagoljaškog pisanog i likovnog nasljeđa, dok višeslojna i vrlo bogata martinska beramska kultura nije nigdje cjelovito i sustavno predstavljena. To potvrđuje i zbornik radova iz 2003. godine, *Beram u prošlosti*, jedina publikacija koja nastoji cjelovito prikazati Beram kroz stoljeća – niti tu nema priloga posvećenog posebnostima kulta galskoga apostola ukorijenjenoga u ovom gradiću. Zato ne čudi da slavnoga biskupa iz Toursa 4. stoljeća mnogi neće nikada povezati s Bermom, iako je rijetko koji hrvatski lokalitet još od ranoga srednjega vijeka pa do danas toliko prožet martinskom kulturom.

3.1. Predaja o kreposnomu Martinu

Pri razmatranju istarskoga martinskoga kulta, uključujući onog u beramskome prostoru, posebnu pozornost treba obratiti na srednjovjekovnu predaju o kreposnom Martinu čudotvorcu, imenjaku tada vrlo štovana sv. Martina čiji europski kult pronose benediktinci, jer će ona unijeti pomutnju u kasnijoj po-

496., a nakon što je te godine pobijedio Alemane, što je pripisao moćima Martinova ogrtača kojega je u toj bitci nosio. Kralj je, dakle, službeno prihvatio kršćanstvo, a njegovo je štovanje sv. Martina rezultiralo proglašenjem toga sveca zaštitnikom franačke države. Tako je Franačka, država u kojoj je nekoliko stoljeća kasnije vladar uz vrhovnu državnu vlast stekao i onu duhovnu, već u svojim počecima obilježena likom i kultom sv. Martina biskupa (ZARADIJA KIŠ 2004: 53, 217–218).

vijesti širenja kulta sv. Martina. Za kreposnog se Martina kaže da je bio poznat po čudotvornim izlječenjima ljekovitom vodom; liječio je bolesne premda je i sam bio bolestan, slab i hrom pa su ga uvijek četvorica nosila kada bi htio kamo poći (ZARADIJA KIŠ 2004: 159 prema KATIČIĆ 1998: 303–304). Prema predaji kako ju zapisao car Konstantin VII. Porfirogenet zapisao u svom djelu *De administrando imperio* 31,42–57, u doba Trpimira II. (928.–935.) u Istru je došao kreposni čovjek Martin »iz zemlje Franaka što leži između Hrvatske i Mletaka, dakle iz Furlanije, od crkvenoga sjedišta u Akvileji« (prijevod s grčkoga: KATIČIĆ 1998: 303), a prvi zapis o njoj »nikako ne isključuje mogućnost da se vijest što je u tome sadržana odnosi na povijesni događaj o kojemu je možda postojala i isprava« (KATIČIĆ 1998: 303).⁶ Budući da Porfirogenet vijest o tom vrlo važnom događaju za žitelje Istre zapisuje sa svega dvadesetak godina odmaka, oko 950. godine, ona je vrlo živo svjedočanstvo o kreposnom putniku i kao takva ulazi u povijest uže regije te postaje nezaobilazno uporište za razumijevanje ukorijenjenosti kulta sv. Martina u Istri.

U kontekstu spomena Martina čudotvorca, valja podsjetiti i na kreposnoga pustinjaka Martina za kojega još živa predaja kaže da je prebivao u špilji pokraj Save (ZARADIJA KIŠ 2004: 159) i koji se u zagrebačkom kraju naziva blaženim (BONIFAČIĆ ROŽIN 1972: 84–85). I taj se »narodni« svetac, čije je štovanje zahvaljujući navodnim ozdravljenjima bolesnih brzo jačalo (MARKS 2000: 35–36), povezuje s Porfirogenetovim zapisom o Martinu čudotvorcu koji je došao iz Istre za kneza Trpimira. Predaja o mjestu Martinova prebivališta može se povezati sa špiljom Jamina ili Jamorina⁷ koja se nalazi

⁶ O Porfirogenetovu djelu mnogo se pisalo, piše se, a i pisat će se jer se detaljnim povijesnim, arheološkim, ali i filološkim studijama redovito dolazi do novih saznanja kako je primijećeno i na znanstvenom skupu iz 2010. godine održanom u Zagrebu pod nazivom »U početku bijaše riječ *De administrando imperio*«. Znano je da Porfirogenet, čije je djelo nerijetko osporavano, čak u nekoliko poglavlja (29.–31.) spominje Hrvate od kojih je ovdje posebno zanimljivo 31. poglavlje u kojem se govori i o dolasku Martina čudotvorca u Istru. Porfirogenetovo djelo redovito se promatra u povijesnom kontekstu, dok je problematika kulta ili mita koja se nalazi u nekim dijelovima Porfirogenetova djela ostaje – koliko mi je poznato – izvan izravnog zanimanja istraživača. Upravo je tema kulta i njegova širenja zanimljiva u kontekstu tradicije sv. Martina, biskupa iz 4. stoljeća. Pri tome treba pripaziti da se kult sv. Martina biskupa ne mijša s pobožnim divljenjem koje je istarski puk gajio prema Martinu čudotvorcu koji se spominje u 10. stoljeću te povijesnim radovima koji se bave 31. poglavljem *De administrando imperio* (LONČAR 2010: 111–113; VEDRIŠ 2010: 20–21). Međutim, rijetki ulaze u dublje propitivanje te osobe (KOMATINA 2010: 86–94) koja je važna karika u istraživanju kulta i tradicije sv. Martina posebice na istarskom (ali i na zagrebačkom) prostoru.

⁷ U istraživanju zemljopisnih martinskih lokaliteta beramskoga kraja valja imati na umu postojanje špilje sv. Martina na poveznom tektonskom pravcu od Berma do Limske drage te brda sv. Martin, na kojemu je istoimena romanička crkvice manjih dimenzija (ZARADIJA KIŠ 2004: 70).

kod potoka ponornice Čipri⁸ podno Berma (BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ 2003: 23), a koja je dugim hodnikom spajala antičku gradinu na vrhu brežuljka (danas je tu župna crkva sv. Martina) s podnožjem istoga brežuljka. Termalni ljekoviti izvori znani u antici u zagrebačkom kraju, ali i u Istri (Istarske Toplice), poticaj je da se promisli o kultu vode kao povodu preklapanja kultova franačkoga kraljevskoga sveca Martina iz Toursa i franačkoga krepesnoga čovjeka Martina. Moguće je tako da se lik Martina čudotvorca stopio s likom sv. Martina biskupa koji je već od 6. stoljeća bio poznat duž istočne obale Jadrana i kojega je Martin čudotvorac štovao. Pitanje je li moguće na tom tragu povezivati toponim *Beram* sa spomenom *Verma*⁹ početkom 10. stoljeća¹⁰ ostavlja se za neka buduća etimološko-kulturološka razmatranja, a ovdje dostaje spomenuti da je kolebanje između *f* i *v* dobro poznato, ali i da je promjena *f* > *b* zabilježena u području Rijeke i na Krku.¹¹

3.2. Beramski brevijari

Pisana je glagoljaška beramska baština bogata, a posebno su važna četiri kodeksa koji su iz Berma dospjeli u zbirku slovenskoga poduzetnika i mecene, baruna Sigismunda Zoisa od Edelsteina, a potom u ih je na čuvanje preuzela *Narodna in univerzitetna knjižnica* u Ljubljani gdje su i danas. Zbog toga su ti kodeksi u paleoslavističkoj javnosti poznati pod dvojnim nazivima: kao *beramski* (kako se i ovdje nazivaju) i *ljubljski* (što je vidljivo u uobičajenim kraticama kodeksa, a koje se i ovdje koriste). Skupinu glagoljskih beramskih spomenika¹² čine: odlomak *Ljubljanskoga homilijara*¹³ iz 13. st.;

⁸ Zanimljivu etimološku poveznicu još uvijek nedovoljno dokumentiranu između otoka Cipra i beramskoga toponima Čipri (IVETAC 2013: 298) koji se odnosi na selo i potok predlaže Just Ivetac (1924.–2013.), marni publicist kojemu dugujemo mnoge spoznaje o istarskim etnološkim, jezičnim i kulturološkim posebnostima.

⁹ Od dvadeset i tri toponima na beramskom području do danas je još uvijek ostala neriješena etimologija Berma, koji se u latinskom obliku spominje kao *Vermum*, u talijanskom *Vermo*, a u srednjem vijeku prema njemačkom Burg i kao *Burgar* (IVETAC 2003: 297, 308).

¹⁰ To je vrijeme vladavine Berengara I. Furlanskoga (845.–924.), talijanskoga kralja (od 888. godine) i vladara Svetoga Rimskoga Carstva (od 915. godine) (MATIJAŠIĆ 2003: 38; FELLER 2010: 129–149).

¹¹ Petar Skok za leksem *fermāt* piše da je talijanskog podrijetla (tal. *ferma(ti)*, *firma(ti)* > lat. *firmus*) i nejasna značenja u hrvatskome, možda »mariti za što, paziti na što«. V. SKOK 1971: 512; usp. RJEČNIK JAZU 20: 757–758.

¹² Ukratko o beramskim spomenicima v. GADŽIJEVA et al 2014: 27, 29, 31–32, 38, 42.

¹³ O odlomku *Ljubljanskoga homilijara* iz 13. st., dvolista pergamene, v. PANTELIĆ 1991–1993: 61–146.

još jedan nešto mlađi odlomak homilije¹⁴ iz 14. stoljeća; *Prvi beramski brevijar*¹⁵ (BrLab₁) s kraja 14. st., *Drugi beramski brevijar* (BrLab₂), *Prvi beramski misal*¹⁶ (MLab₁) iz 1425. godine i *Drugi beramski misal*¹⁷ (MLab₂). Svi su netom navedeni tekstovi važna izvorišta mnogih kulturoloških podataka, posebice onih životnih i svakodnevnih zapisanih na marginama liturgijskih kodeksa,¹⁸ a u kontekstu martinske tradicije važni su u dva smisla: sakralnom i svjetovnom. Svi kalendar hrvatskoglagoljskih kodeksa, sveukupno njih 31 (usp. tablicu u ZARADIJA KIŠ 2005: 436–437), uključujući kalendare triju beramskih rukopisnih kodeksa – BrLab₁, MLab₁ i MLab₂ – na dan 11. studenoga bilježe blagdan sv. Martina biskupa.¹⁹

Opširna se čitanja iz životopisa sv. Martina nalaze u sanktoralima dvaju beramskih brevijara (BrLab₁ 151a–152c i BrLab₂ 161b–163d). Prema istraživanju Vesne Badurine-Stipčević i Marinke Šimić, čitanja o sv. Martinu u sanktoralu hrvatskoglagoljskih brevijara, uključujući opširno čitanje o sv. Martinu biskupu iz BrLab₁, za najbliži usporedni latinski tekst imaju *De sancto Martino* iz rukopisa druge redakcije djela *Legenda Aurea* Jacopa de Voregine iz 13. st.²⁰, a određene usporednice ima i s tekstom *Vita Martini* iz 397. godine Sulpicija Severa (oko 360.–420.), Martinova štovatelja i sljedbenika. Sulpicijev

¹⁴ O odlomku homilije iz 14. st., dvolistu pergamene, v. BRATULIĆ 2003: 59–60.

¹⁵ *Prvi beramski brevijar* je najstariji među danas poznatim beramskim kodeksima, pripada krčko-istarskoj skupini glagoljskih kodeksa te se drži da je nastao krajem XIV. st. (GADŽIJEVA et al. 2014: 38). Ivan Milčetić taj kodeks smješta u prvu polovicu 15. stoljeća, oslanjajući se na najstariju bilješku u tom kodeksu, a koja je iz 1444. godine (MILČETIĆ 1911: 69). Također, isti autor napominje da je knjiga bila dugo u Bermu kraj Pazina te da je možda tamo i napisana (MILČETIĆ 1911: 73). Na temelju recentnih filoloških spoznaja, slične konstatacije o mjestu nastanka odnose se i na nešto mlađi *Drugi beramski brevijar* (MIHALJEVIĆ 2011: 131; VRANIĆ 2017).

¹⁶ *Prvi beramski misal*, po svojem pismu i minijaturama među ljepšim hrvatskoglagoljskim kodeksima, za beramsku je crkvu sv. Martina priredio pisar Bartol Krbavac oko 1425. godine. V. BRATULIĆ 2003: 60–63; PANTELIĆ 1964: 5–98.

¹⁷ *Drugi je beramski misal* za sada vrlo malo poznat. U njemu nema bilježaka koje bi upućivale na mjesto nastanka te se za sada samo pretpostavlja da je i on mogao stići u Ljubljanu iz Berma.

¹⁸ O tekstovnim specifičnostima beramskih kodeksa i zanimljivostima njihovih marginalija koje su najbrojnije u BrLab₁ v. MILČETIĆ 1911: 70–71 i BRATULIĆ 2003: 60–69.

¹⁹ Blagdan sv. Martina biskupa, 11. studenoga, bilježi petnaest rukopisnih i tri tiskana glagoljska misala te devet rukopisnih i četiri tiskana glagoljska brevijara (ZARADIJA KIŠ 2005: 436–437). Datum se odnosi na dan pokopa Martina biskupa na galo-rimskom groblju u Toursu među skromnim grobovima njegove pastve. O drugim blagdanima, koja se odnose na sv. Martina i koji se obilježavaju u Zapadnoj Europi vidi ZARADIJA KIŠ 2004: 89.

²⁰ Među rukopisima druge redakcije djela *Legenda Aurea* dva kodeksa sadrže čitanje o sv. Martinu: E (Milano, *Biblioteca Ambrosiana*, sign. A17) i V (Padova, *Biblioteca Universitaria*, sign. Ms 1229). V. BADURINA-STIPČEVIĆ, ŠIMIĆ 2016: 101.

je tekst važan ne samo zato što nastaje još za Martinova života, već i zato što predstavlja početak životopisa kao književnoga žanra uopće.²¹ Komparativna filološka istraživanja pokazuju »da je među našim rukopisima postojalo više matica koje su se međusobno ukrštale, kao i to da je bilo znatno više rukopisa koji su izgubljeni« (BADURINA-STIPČEVIĆ, ŠIMIĆ 2016: 108) te je vrlo teško ustanoviti predložak s kojega bi tekst bio prepisan. Radu ćemo priložiti tekst čitanja o sv. Martinu biskupa koji se nalazi na BrLab₁ 151a–152c s varijantama iz odgovarajućeg teksta koji se nalazi na BrLab₂ 161b–163d kako bi se jasno vidjele podudarnosti, odnosno minimalne ortografske i jezične razlike.

BrLab₁ 151a

Na danъ s(ve)tago martina biskupa · isp(o)v(ê)dnika²²

V' ist(i)nu mar'tinъ v' sabrai¹ (sic!) panonъ v grad'cê roždennъ² bê · Na meždju³ italieû pitennъ bê · roditelem ego počas'ti⁴ v(ê)ka dostoiennemъ ne⁵ hudšima ne obakъ poganinoma sučima · O(tъ)c'že⁶ ego vitezъ bê prvêe potom' že voevoda vitezemъ⁷ bê · Sam'že mar'tinъ meû oružnimi voji⁸ v' ūnosti svoei naslêdov(a)še v skulnihъ⁹ dvorêhъ · pod c(êsa)remъ kon'stan'tinomъ potomž-de¹⁰ pod' iuliennomъ viteži · Na obakъ ne voleû êko ot pr'vihъ lêtъ¹¹ b(o)žiê služba vdah'nena b(i)si · va nъ · oče iz ūnosti ego · Ibo eg'da bê¹² desetiû lêtъ bez vole roditelъ k crk'vi pribêže¹³ i katihumennъ¹⁴ se biti umoli i ineg'du v v(ъ)sъ činъ o b(o)ži dêlê bê obračennъ¹⁵ · I eg'da bê dvojû na desete lêtû¹⁶ v pustinu želêše¹⁷ · I stvorivъ obêt¹⁸ dovol'nie da ne vrêmen'nie krhosti · opotaknenie bilo bi emu · I obakъ misalъ¹⁹ ego oh(rъst)ъ cr(ъ)kvъ²⁰ · lûbo oh(rъst)ъ inêhъ pročihъ²¹ manastiri vs(a)g'da priležaše poučevaše se smotr'nê²² oče va otročastvê eže potomъ zbožan'svr'ši ·

¹v' sabrai (sic!)] v sabarii; ²roždennъ] roj(e)nъ; ³meždju] meû; ⁴počas'ti] počes-ta; ⁵ne] na; ⁶o(tъ)c'že] o(ta)cъ; ⁷voevoda vitezemъ] vitezemъ voevoda; ⁸voji] voi; ⁹skulnihъ] škul'nihъ; ¹⁰potomžde] potom'že; ¹¹lêtъ] ego letъ; ¹²bê] bis(tъ);

²¹ *Vita sancti Martini* je djelo visoke estetske vrijednosti koje strogo poštuje zakone žanra i prvo je takvo djelo u zapadnoeuropskoj ranokršćanskoj književnosti. *Vita sancti Martini* nije samo pouzdano biografsko vrelo s obzirom na to da Sulpicije strogo nadzire činjenice i priča bez komentara, već i zato što se ne čudi onomu što je vidio ili čuo od Martina čime tako samo veliča svojega junaka (ZARADIJA KIŠ 2004: 17, 209).

²² Glagoljski tekst je transliteriran u latinicu prema usvojenim transliteracijskim normama: **Ѧ** = ê, **Ѣ** = j, **Ѡ** = č, **ѡ** = ѡ, **Ѣ** = Ѣ, **ѣ** = ě. Kratice su razriješene u okruglim zagradama, velika slova su zadržana, inicijal je napisan podebljanim slovima, a interpunkcijski znak je samo točka u sredini retka. Leksičke, morfološke i grafijske varijante s obzirom na isti tekst u drugim brevijarima v. ZARADIJA KIŠ 2001.a. Zahvaljujem Staroslavenskom institutu u Zagrebu što mi je za ovaj rad dopustio korištenje potrebnih folija iz BrLab₁ i BrLab₂.

¹³priběže] pribiže; ¹⁴i katihuměň] katihumen'; ¹⁵děle bě obraćenъ] děli bi obručilъ; ¹⁶dvoju na desete létu] bī letu; ¹⁷želěše] želiše; ¹⁸oběti] obeti; ¹⁹misalъ] sila; ²⁰cr(b)kvъ] crik've; ²¹iněhъ pročiъhъ] pročiъhъ; ²²smotr'ně] smotreno.

BrLab₁ 151b

Nb¹ eg'da zap(o)v(ě)děno² bě ot c(ěsa)ru da starěišiъh³ sinovъ na branъ pisalo⁴ se bi pridučimъ · o(tъ)cemъ si êko b(o)ž(a)s'tv(e)nimъ⁵ děēniemъ ego⁶ zaviděše⁷ · eg'da bě l(ě)tъ · dī (=15) êtъ bē⁸ i uvezanъ⁹ s(vě)t(b)a(mi)¹⁰ vitez'skimi · Dovolъ bo bē¹¹ ediněmъ¹² takmo rabomъ drugъ i obakъ g(ospod)ъ sučъ¹³ vz'vračaše¹⁴ emu črědu¹⁵ rabotaniē tak'mo¹⁶ da često kratъ i obuveniē ego izъzuvaše i otiraše i oba vkupъ ēdihota · i samъ čače služaše ·

¹nъ] na; ²zap(o)v(ě)děno] zap(o)v(ě)dano; ³starěišiъhъ] starišiъhъ; ⁴pisalo] pisali; ⁵b(o)ž(a)s'tv(e)nimъ] b(la)ž(e)nimъ; ⁶dēēniemъ ego] ego deēniemъ; ⁷zaviděše] zapovidiše; ⁸bē l(ě)tъ · dī · êtъ bē] bē · dī · létъ êtъ; ⁹uvezanъ] svezanъ; ¹⁰s(vě)t(b)a(mi)] sved'bami; ¹¹dovolъ bo bē] dovolanъ bē; ¹²ediněmъ] edininъ; ¹³sučъ] tako sučъ; ¹⁴vz'vračaše] vračaše; ¹⁵črědu] čredu; ¹⁶tak'mo] tako.

BrLab₁ 151c

Trilětanъ¹ pred' krčen'emъ² v³ oruženъ bē cělo⁴ · i obakъ ot sihъ⁵ · imiže⁶ č(lověč)ski rodъ uvezati⁷ se obikaetъ · Mnoga že oh(rъst)ъ ot voinъ bē bl(a)god(ě)tъ emu · i mnoga lûbi⁸ tr'pěnie⁹ že toli směra¹⁰ pače č(lověč)skago obiuae · Ibo plodŭstvo v nemŭ h(va)liti nēstъ¹¹ potreba¹² êko tako običaj e(stъ) · êko ŭže vъ¹³ ono vr(ě)me ni¹⁴ vitezъ na mniъ mněše¹⁵ se · Imi že stvari tako k s(e)bē vse tovariši pobēdibъ¹⁶ b(ě)še da ego divnou voleŭ čtēhu¹⁷ · Ne oče priporoždenъ¹⁸ v h(rist)ē tvaraše · nikimiže¹⁹ dobrimi děli²⁰ vzvěčeniemъ²¹ poběždenъ²² pristoěše · ubo truždaŭčim se pomočъ dae novolnimъ²³ pitae ničie²⁴ odēvae²⁵ nagie · Nič tože s(ě)bē ot voin'st'va dobitiē takmo vsadan'noe²⁶ piče ost(av)l(a)še · Iže²⁷ tagda ot e(van)j(e)liē ne gluъhъ slišatelъ · ot ŭtrn'nago ne mis'l(a)še²⁸ ·

¹trilětanъ] triletanъ; ²krčen'emъ] krčeniemъ; ³v'] va; ⁴cělo] celo; ⁵ot sihъ] o sihъ iskazъ; ⁶imiže] imiže onъ; ⁷uvezati] uvezavaet'; ⁸mnoga lûbi] lûbi; ⁹tr'pěnie] trpenie; ¹⁰směra] smerā; ¹¹nēstъ] v nemъ nestъ; ¹²potreba] potriba; ¹³vъ] va; ¹⁴ni] ne; ¹⁵mněše] mniše; ¹⁶pobēdibъ] pobedibъ; ¹⁷čtēhu] čtihu; ¹⁸priporoždenъ] priporoj(e)nъ bē; ¹⁹nikimiže] nikimi; ²⁰děli] deli; ²¹vzvěčeniemъ] vzvečeniemъ; ²²poběždenъ] ubileniemъ; ²³dae novolnimъ] da volnimъ; ²⁴ničie] ničee; ²⁵odēvae] odivae; ²⁶vsadan'noe] vsedan'ne; ²⁷iže] ŭže; ²⁸mis'l(a)še] miš'l(a)še.

BrLab₁ 151d

Vъ eteri že d(b)nъ v vr(ě)me¹ eg'da ŭže nič tože b(la)ž(e)ni mar'tinъ · takmo oružie i priproče rizi voin'stviē na sebē iměše² posrédě³ zimi⁴ ēže običaemъ britko v'zoš trila se bi⁵ · toliko êko mnogie sili⁶ zima ugasila bi · V srětenie⁷

sebê imê etera niča va vratêh⁸ am'biešan'skago⁹ grada naga iže¹⁰ vse mimoiduče molib b(i)še da pom(i)lovali biše i · V'sêm'že¹¹ obakъ minuv'sim' i · i niedimu¹² pom(i)lovav'su i razumê muž b(og)a plnъ sebê shranena¹³ suča · i družihъ¹⁴ v pom(i)lovanie shraniti da ne pogibnutъ¹⁵ pomisli č'to stvoril bi êko ničtože¹⁶ imê tak'mo plačъ im'že bē odēnъ¹⁷ ūže bo pročaē pročimъ va almužno razdalъ¹⁸ b(i)še · I abie izvlékъ¹⁹ mečъ imže opasal'se biše²⁰ prekroi plačъ na polъ²¹ · i polъ ego dastъ ničemu ostalim²² že polomъ sam se odē²³ · Meû simi že oh(rъst)ъ stoečimi posmēnъ²⁴ · bē êko razobraženъ bē i grubъ vidēti²⁵ imъ · Mnozi že ihъ bēhu²⁶ mudri²⁷ vzdihati načese êko ničtože podobna stvoriše · Eg'da²⁸ ubo množēiša²⁹ imuča · odēti³⁰ niča bez nagoti svoee mogli bi · ničtože polzi stvoriše emu ·

¹v vr(ê)me] va vrime; ²imêše] imiše; ³posrêdê] posrede; ⁴zimi] zime; ⁵bi] bē; ⁶sili] sile; ⁷srêtenie] sretenie; ⁸vratêhъ] vrateshъ; ⁹am'biešan'skago] ab'iešan'skago; ¹⁰iže] êže; ¹¹v'sêm'že] vsêmi že; ¹²niedimu] niedinim'že; ¹³sebê shranena] shranena; ¹⁴i družihъ] družihъ; ¹⁵pogibnutъ] pogib'netъ; ¹⁶ničtože] ničesože; ¹⁷bē odēnъ] odenъ biše; ¹⁸razdalъ] razdaêlъ; ¹⁹izvlékъ] izvlkъ; ²⁰se biše] se bi; ²¹na polъ] na dvoe; ²²ostalim] ostav'simъ; ²³odē] odi; ²⁴posmēnъ] pos'miēnъ; ²⁵vidēti] viditi; ²⁶ihъ bēhu] iže bihu; ²⁷mudri] mudriši; ²⁸eg'da] i egda; ²⁹množēiša] množese; ³⁰odēti] oditi.

BrLab₁ 152a

Noči¹ že priduči egda s'nu dastъ se muž b(o)ži · vidē² h(rist)a odēna³ polomъ plača svojego egože bē ničemu prekroilъ i odēlъ zrêti⁴ priležnê⁵ g(ospod)a uteže i riza⁶ ūže bē dalъ ničemu stvorena emu bē⁷ poznati · I inag'du ka⁸ anj(e)lskimъ množastvomъ oh(rъst)ъ stoečihъ⁹ sliša h(rist)a s(vê)tlim¹⁰ glasomъ gl(agol)û ča · Mar'tinъ oče katihumēnъ¹¹ seû me rizoju¹² odē · V is'tinu pametivъ · g(ospod)ъ rečenimъ svojimъ eže prêžde¹³ rekalъ bē gl(agol)e · Poneže stvoriste siê edinomu · ot malihъ sihъ br(a)t(i)e moee · mnê stvoriste sebê v' ničemъ odena¹⁴ isp(o)v(ê)dē¹⁵ · I va utъvr'ždeni¹⁶ tolika¹⁷ dobra dēla¹⁸ svdêtelstva¹⁹ · v' tomžde obrazê v' nemže niči priêlъ²⁰ b(i)še êviti se rači ·

¹noči] niči; ²vidē] vidi; ³odēna] odena; ⁴zrêti] vidēti; ⁵priležnê] prilež'no; ⁶riza] rizu; ⁷emu bē] bis(tъ) emu; ⁸ka] k; ⁹stoečihъ] stoečimъ; ¹⁰s(vê)tlim] slatkimъ; ¹¹katihumēnъ] katihumenъ; ¹²rizoju] rizu; ¹³eže prêžde] êže prie; ¹⁴odena] odena suča; ¹⁵isp(o)v(ê)dē] ispovede; ¹⁶utъvr'ždeni] utvrždenii; ¹⁷tolika] toliko; ¹⁸dēla] dela; ¹⁹svdêtelstva] svedokova; ²⁰priêlъ] priêtъ.

BrLab₁ 152b

Eže vid(ê)vъ b(la)ž(e)ni Mar'tinъ muž b(o)ži ne tačeû sl(a)voû č(lovêčъ)skou vz'visi se na b(o)žiu blagod(ê)tъ v svoemъ dëlê poznavъ · eg'da

bê ot ·i· (=20) lét· k' m(i)l(o)sti kr'čeniê pride · I ne ineg'du¹ vojin'stviê² svoe-go otvr'že strašan'stvo³ proz'bami premožen· emuže stan· priêznivo podaêhu · I obakъ⁴ preminuvъ⁵ starêišin'stvo⁶ svoe v vr(ê)me samъ otvr'g'shim se v(ê)ka obečevaetъ⁷ maz'du ūže martin požidaše ost(a)vlenъ po ·i· (=20) nomъ⁸ godiči dati ūže potomъ kr'čeniemъ poslédova⁹ samémъ imenemъ¹⁰ vitezī ·

¹ineg'du] inagdu; ²vojin'stviê] voev'stviê; ³strašan'stvo] starišin'stvo; ⁴obakъ] obače; ⁵preminuvъ] priminivъ; ⁶starêišin'stvo] starišin'stvo; ⁷obečevaetъ] obečivaše; ⁸i· nomъ] dvadeset'nom'; ⁹poslédova] posledova; ¹⁰samémъ imenemъ] samimъ.

BrLab₁ 152c

Meždû¹ kramoli sučimi meû galiêni² i bar'bari iûliênъ kesarъ silu sabravъ vk(u)pъ · voji³ pred'gradomъ van'jinomъ⁴ · darue nače m(o)liti vitezi · êkože est'običai každo prozivahu se · doidêže⁵ k mar'tinu prišli bi · T(a)gda podobno v'rême⁶ smotriv'v neže prosil'bi otpučenîe · ne cêlo sebi⁷ nositi · mnêše že se⁸ ače darovanîem'ne bil'bi vitez'stvoval'⁹ · prêje¹⁰ ubo r(e)č(e) k'c(êsa)ru · Prêžde vitez'stvovalъ¹¹ t(e)bê · vrême¹² est'da n(i)ne ūže vitezui b(og)u · darovanîem'tvoim'pobêdu¹³ primu · h(rъsto)vъ bo vitez'azъ es(b)mъ · i brati¹⁴ se mnê¹⁵ ne podobaet'¹⁶.

¹meždû] meû; ²galiêni] galiêli; ³voji] voi; ⁴van'jinomъ] vainomъ; ⁵doidêže] doideže; ⁶v'rême] vrime; ⁷ne cêlo sebi] ni celo sebê; ⁸mnêše že se] mniše se; ⁹vitez'stvoval'] vitezovalъ; ¹⁰prêje] prie; ¹¹prêžde vitez'stvovalъ] vitezovalъ; ¹²vrême] vrime; ¹³pobêdu] pobedu; ¹⁴i brati] brati; ¹⁵mnê] mne; ¹⁶ne podobaet'] podobaetъ.

Prilog 1. Čitanje o sv. Martinu biskupu iz BrLab₁ 151a–152c s
varijantama iz usporednog teksta BrLab₂ 161b–163d

Appendix 1. Reading of St. Martin bishop in BrLab₁ 151a–152c with
variants from the parallel text in BrLab₂ 161b–163d

Sl. 1. Početak čitanja sv. Martina iz Prvog beramskog brevijara (Ms 161, fol. 151a)

Fig. 1. Beginning of lecture of St. Martin from First breviary of Beram (Ms 161, fol. 151a)

Osim što je tekst čitanja o sv. Martinu iz BrLab₁ zanimljiv u jezičnom smislu jer pripada najstarijoj varijanti teksta o sv. Martinu sačuvanom u hrvatskoglagoljskim rukopisima,²³ zanimljiv je i s leksičkoga²⁴ motrišta jer nam donosi par rijetkih toponima koji su zabilježeni jedino u tekstu o sv. Martinu

²³ To su: BrMosk 135c–137b, BrVat₆ 198c–199c, BrPm 278a–279b, BrVat₁₉ 368d–370a, BrVb₄ 79d–82b te navedena dva beramska brevijara BrLab₁ i BrLab₂.

²⁴ Leksičke zanimljivosti martinskoga teksta spomenute su već ranije u: ZARADIJA KIŠ 2001. a i 2005.

u sedam hrvatskoglagoljskih brevijara. Riječ je o nazivima gradova u kojima je sv. Martin boravio. To su: Amiens (glavni grad Pikardije), Worms (grad u Njemačkoj u Porajnju) i Sambotel (mađ. Szombathely, grad u zapadnoj Mađarskoj). Prva dva toponima nastaju još u rimsko doba iz keltskih, odnosno galskih etnonima. Grad Amiens se u hrvatskoglagoljskom korpusu pojavljuje jedino kao pridjev – *ambienšbšk*, koji bi bio izveden iz nepotvrđenog toponima *ambien*. Od galskoga naziva za narod *Ambieni* »oni koji su s dvije strane« (od kelt. *ambo* – prijelaz na rijeci, DE LA LANDE 1825) koji je živio u sjevernoj Galiji s obje strane rijeke Somme, preko lat. *Ambianens*, nastaje aktualni naziv grada – Amiens. Na prijelazu iz 3. u 4. stoljeće umjesto starog keltskog toponima Samarobriwa (gal. *Samara* »Somme«, *briva* »most«) pojavljuje se *Ambianorum*. U korpusu za stvaranje Rječnika crkvenoslavenskog jezika hrvatske redakcije nema hrvatskog crkvenoslavenskog leksema za lat. *Ambianens*, ali su zato u hrvatskoglagoljskim brevijarima zabilježene četiri ortografske varijante za gen. *Ambianensium*: *am'biešan'skago* BrLab₁ 152a; *am'bien'skago* BrVb₄ 81a; *ambienš'skago* BrPm 279a; *ambiešan'skago* BrVat₁₉ 370a, BrVat₆ 199a, BrBar 454a (RCJHR 2000: 50). Kolebanje pisanih oblika može biti odraz nesigurnosti glagoljaševa znanja ili nepostojanja normalizacije u transkripciji latinskoga nazivlja. Slično je i s toponimom *vaĵin*, *vanĵin* za njemački grad Worms (stariji naziv: *Vormatie* ili *Vormes*) na rijeci Rajni. Ima nekoliko tumačenja naziva grada i svi su povezani s vodom, odnosno s vodonosnim područjem u kojemu je grad smješten. Najčešće se spominje tumačenje da je naziv izveden iz keltskoga *Borbetomagus* ili *Boromitomagus* u značenju naplavnoga prostora, pri čemu osnova tih oblika sadrži ime drevnoga božanstva kupališta *Borvo* ili *Bormo* prema kojemu je nazvan termalni izvor (MAIER 2003: 122; DELAMARRE 2003: 82–83) oko kojega se razvijalo aktualno naselje čijom je romanizacijom naziv germanskoga plemena *Vangions* dodijeljen naselju (lat. *Vangiones*). U oba je primjera riječ o tvorbi toponima od etnonima.

Ove leksičke natuknice otvaraju prostor za promišljanje kulta vode u kontekstu kulta sv. Martina. Naime, mnogi su martinski lokaliteti povezani s vodom, posebice s izvorima ili vodenim tokovima kao čimbenicima implementacije martinskoga kulta, što je razvidno na spomenutim primjerima. Razlog tomu valja tražiti u počecima Martinova djelovanja kao redovnika i izlječitelja, koji prepoznaje snagu vode kao primarnoga lijeka, posebice kad je riječ o termalnoj vodi. Na tom pravcu promišljanja valjalo bi podrobnije propitivati lokalitete povezane s vodom i martinskim zaštitništvom, odnosno pretvorbu pretkršćanskih termalnih središta u martinska, a time i Martinovo simboličko preuzimanje izlječiteljskih moći od drevnih božanstava povezanih s vodom (npr. već spomenuto

božanstvo *Borvo*, božica *Minerva Medica* itd.).²⁵ Slijedom takvih razmišljanja izdvajamo rodno Martinovo mjesto Sambotel (lat. *Savaria*, *Sabaria*) koje je indirektno povezano s kultom vode jer je sv. Martin u rodnom gradu krstio svoju majku. U hrvatskoglagoljskoj varijanti toponim je potvrđen u lokativu i to kao složenica, Panonska Sabarija,²⁶ a zapisan je na dva načina: v' *sam 'barii panonъ* (BrMos 135d) i v' *sabarii panonъ* (BrVat₆ 198c, BrPm 278a, BrVat₁₉ 368d) u svim rukopisima iz 15. stoljeća pa i u BrVb₄ 79d. Jedino je u BrLab₁ pisac pogrešno zapisao v' *sabrai panonъ*.

2.3. Himan sv. Martinu u BrLab₁

Ivan Milčetić je zabilježio da BrLab₁ »obiluje u opće stihovima« (MILČETIĆ 1911: 72), bilježeći ih sve redom pa tako i 22 stiha koja je pod naslovom *Imna s(veta)go Martina* zapisala nepoznata ruka na f. 176a, a koji se sastoji – kako otkriva stihovna raščlamba – od četiri segmenta od kojih su prvi i zadnji u svojstvu invokacije i u tom smislu svojevrsni okvir himna.

Stihovima se hvali Gospodina, koji je svojem narodu podario predragog i časnog čovjeka kakav je Martin. U riječima hvalospjeva beramskom patronu prepoznaje se toplina koju čovjek iz puka osjeća prema tom božjem poslaniku, a Martinov životopis svjedoči da je taj sveti biskup doista bio blizak puku i to kroz riječ Božju koju mu prenosi. Treba primijetiti i da se uz Martinovo ime ne spominje pridjev »sveti«, što bi se možda očekivalo.

Početak himna, *Mar 'tin ispovêdnikъ* (tj. ispovjedalac, lat. *confessor*), ističe svečevu ključnu funkciju kao osobe koja pronosi Božju riječ (BIŽACA 2009: 263). Sintagmom koja slijedi, *gospodinъ predragi*, pisac Martina jasno povezuje s Kristom, što je malo dalje i potvrđeno rečenicom: *Martin predragi h(rist)u biskup*. Ponavljanjem pridjeva *predragi* i sintagme *čast 'ni meû pročimî* naglašava se Martinova posebnost, odnosno vjera u njegova djela pa je u tom smislu uspoređen s procvjetalom ružom (koju redovito zamišljamo crvenom) koja se pojavila u trnju, *êko roža v' trnii proc 'vate*, te je kao takva vrlo

²⁵ Na hrvatskom prostoru najpoznatiji takvi lokaliteti su: Varaždinske Toplice (lat. *Aqua Iasae*), Sveti Martin na Muri (lat. *Halicanum*), Ščitarjevo (lat. *Andautonia*) itd.

²⁶ Od 3. stoljeća rimska provincija Panonija je bila podijeljena na četiri područja. Gornja Panonija je podijeljena na dva dijela: Savska Panonija (lat. *Pannonia Savia* ili *Pannonia Ripariensis* ili *Pannonia Interamnensis*) kojoj je sjedište bila *Siscia* (današnji Sisak) i Prva Panoniju (lat. *Pannonia Prima* ili *Pannonia Superior*) kojoj je sjedište bilo *Savaria* (današnji Sambotel). Donja Panonija je također podijeljena na dvije administrativne cjeline: Druga Panonija (lat. *Pannonia Secunda* ili *Pannonia Inferior* ili *Pannonia Sirmiensis*) kojoj je središte *Sirmium* (današnja Srijemska Mitrovica) i Panonija Valerija (lat. *Pannonia Valeria*) kojoj je sjedište *Sopianae* (današnji Pečuh u Mađarskoj).

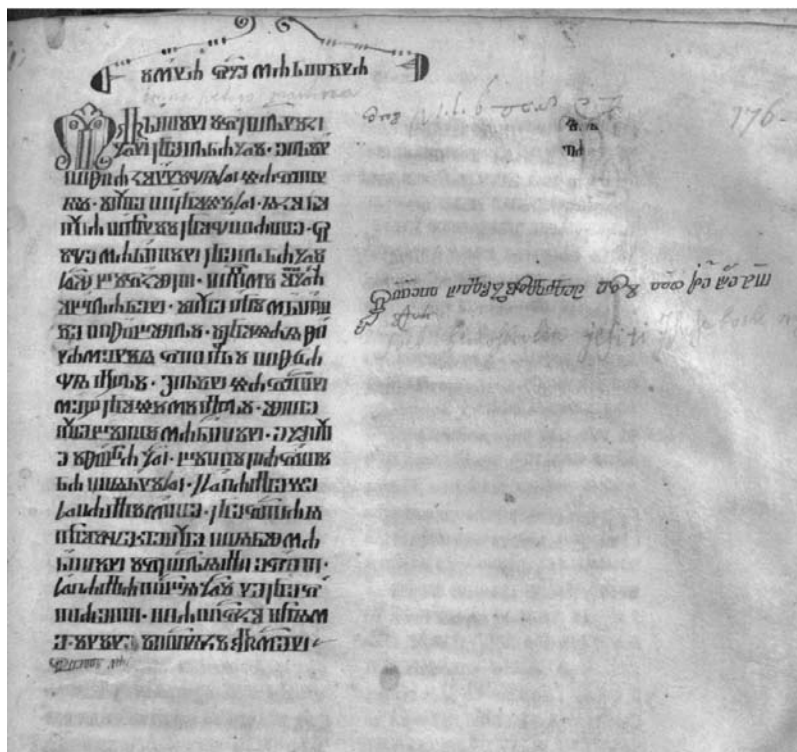
vidljiva. To je Martinovo milosrđe, tj. presijecanje njegova purpurna plašta pred vratima grada Amiensa, čime se Martinova dobrota izdigla nad zlom. U drugoj je cjelini još jače svjedočanstvo Božje moći utjelovljene u Martinu jer *ot gospoda obdaren iže t'ri mrt'vie vz'budi*,²⁷ ali *i pročaê z'nameniê stvori v zracê ljudi*. U trećem se dijelu Martin po čestitosti izdvaja od svih drugih i zato ga Gospodin *iz'bra biti pas'tira vêr'niĥ*.

Prilog 2. Himan sv. Martina (BrLab₁ 176a)Appendix 2. St. Martin Hymn (BrLab₁ 176a)

imna s(veta)go martina
 Mar'tinĥ isp(o)v(ê)dnikĥ
 g(ospodi)ñĥ predragi · edin
 v zakon'nicêĥĥ čast'nêi ·
 iže v' pročiĥĥ · êko roža
 v' trnii proc'vate · Sice
 mar'tinĥ predragi
 h(rist)u biskup · v(e)lmi ot g(ospod)a
 obdarenĥ · iže t'ri mrt'vie
 vzbudi · i pročaê
 z'nameniê stvori v zracê
 ljudi · Edinĥ čast(a)ñĥ
 meju proćimi ljudi ·
 uteže biti mar'tinĥ · egože
 iz'braĥĥ · biti pas'tira
 vêr'niĥĥ · H'valeće
 h'valim' te · pres(ve)taê
 troice kĥ eže vêru mar'tinĥ
 isp(o)v(ê)daĥĥ estĥ ·
 h'vala t(e)bê g(ospod)i ne
 pres'taetĥ · va vs(a)ko vrême ·
i nine i v'vêki Amenĥ .²⁸

²⁷ Martinova čudesa nisu sačuvana u hrvatskoglagoljskom književnom korpusu. No, da je prijevod barem djelomice postojao svjedoči pergameni dvolist sanktorala iz Berčićeve zbirke (VIALOVA 2000: 11) koji smo ranije detaljnije opisali (ZARADIJA KIŠ 2005: 442–445).

²⁸ Cijeli himan (ili dio himna) pisala je jedna ruka. Neka druga ruka je, čini se, pokušala nastaviti, ali je napisala samo *sveti ma...*

Sl. 2. Himan sv. Martina iz Prvog beramskog brevijara (Ms 161, fol. 176a)

Fig. 2. St. Martin anthem from First breviary of Beram (Ms 161, fol. 176a)

Značaj navedenog Martinova himna kao i sličnih sačuvanih je u tomu što pokazuje prilagodljivost srednjovjekovne latinske crkvene himnodije pučkom duhovnom pjesništvu za koje je vezana i molitva sv. Martinu, koja je još uvijek živa na istarskom prostoru (ZARADIJA KIŠ 2005.a: 145–153). Koliko god ta prilagodljivost bila uspješna ipak je razvidan »rascjep između rafiniranih visokoumjetničkih književnih i himničkih parafraza [...] i oponašanja usmenog narodnog pjesničkog izraza« (SLAMNIG 1968: 706; MIHANOVIĆ-SALOPEK 2000: 7).

4. LIKOVNO MARTINSKO OZRAČJE U BERMU

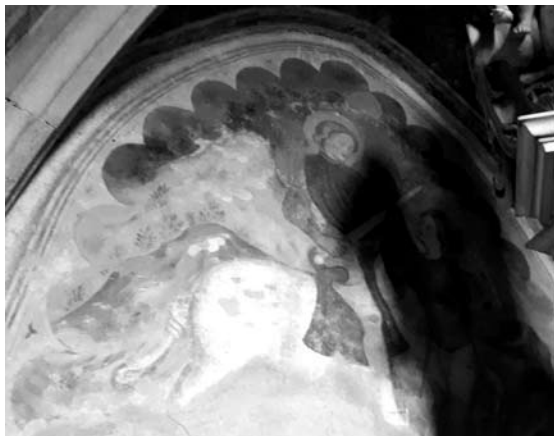
Usmena i zapisana (liturgijska i pučka) beramska književna martinska baština glavno su sredstvo njegovanja kulta sv. Martina u Bermu, ali ako se gleda samo čuvanje kontinuiteta tog kulta značaj je likovne baštine možda još

i veći. Tako posebice u beramskoj župnoj crkvi, koja je u dva navrata dograđivana (ŠIKLIĆ 2003: 209–211) da bi svoj današnji izgled dobila početkom 20. stoljeća (GRAH 2003: 75), promatramo najpoznatiji ikonografski prikaz sveca u nekoliko varijanti. To je glasovita scena iz grada Amiensa, motiv poznat i pod nazivom *Milosrđe sv. Martina*: Martin presijeca svoj plašt na pola i dijeli ga sa siromahom. Veliki Martinov plašt s kukuljicom (lat. *cappa*) će netom nakon njegove smrti postati nadaleko poznata relikvija, a sam događaj poticaj za nastanak nekoliko općih imenica, danas internacionalizama. Dragocjena relikvija će se prema predaji, netom nakon Martinove smrti, brižno čuvati u natkrivenom oratoriju, koji upravo prema plaštu (tj. lat. *cappa*) dobiva lat. naziv *cappella*, a čuvar Martinova ogrtača nazvat će se kapelan (lat. *cappellanus*).

Amienski motiv Martinova milosrđa pojavljuje se u Bermu čak šest puta. Isti motiv pet puta prepoznajemo u župnoj crkvi sv. Martina od čega tri puta u starom kasnogotičkom svetištu u kojemu se čuva i epigrafski glagoljski zapis o gradnji župne crkve²⁹ te krstionici.

Nepoznati freskni majstor iz gornje Italije na gornjem dijelu sjevernoga zida križnoga svoda, lijevo od baroknoga oltara »kompaktnim voluminoznim masama postavlja u otvoreni hridinasti krajolik« rimskoga vojnika *Martinusa* »s aktom siromaha i s onim nezaboravnim frontalnim obrtajem konjske glave« (FUČIĆ 1963: 18), koju vjerni Martinov prijatelj diskretno stišće uz prosjakovo tijelo kao da ga želi ugrijati. Tako je milosrđe dvostruko apostrofirano, suptilno ističući animalističku komponentu prikaza bliskosti, odnosno empatičnost vojnika i konja. Nepoznati autor empatijom stvara jedinstvo kompozicije, sjedinjujući čovjeka i životinju u ozračju čina milosrđa.

²⁹ Glagoljski je natpis iz beramske župne crkve veličine 62 × 38 × 14 cm i potječe s pročelja prvotne srednjovjekovne crkve koja je zidana 1431. godine, a o čemu natpis i govori: *č-ū-f-ī-ā* (= 1431) *bē zidanъ s(ve)ti mar tinъ bēše po(pъ) pil(a)dъ prošt didak*. Danas se natpis čuva u starom dijelu crkve prislonjen na zid na kamenici za krštenje na kojoj su također glagoljska slova: *i(su)sъ* i godina *č-u-p-v* (= 1493) (usp. FUČIĆ 1982: 78–79).

Sl. 3. *Sv. Martin i prosjak*, 15. st., nepoznati autor, sjeverni zid križnoga svoda iza glavnoga oltara, župna crkva sv. Martina u Bermu (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 3. *St. Martin and the Beggar*, 15th c., unknown author, north wall of the groin vault behind main altar, Parish church of St. Martin in Beram (photo: A. Z.-K.)

Sl. 4. *Sv. Martin i prosjak*, 18. st., nepoznati autor, oltarna pala baroknog oltara iza glavnoga oltara, župna crkva sv. Martina u Bermu (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 4. *St. Martin and the Beggar*, 18th c., unknown author, altarpiece of baroque altar behind main altar, Parish church of St. Martin in Beram (photo: A. Z.-K.)

Promatraču potom pogled s freske skreće na barokni oltar³⁰ i njegovu oltarnu palu čija kompleksna kompozicija ponovno ističe amiensku scenu Martinova milosrđa s dominirajućom crvenom bojom plašta, također nepoznata majstora.

Nešto niže, na prednjoj strani barokna oltara ukrašena bijelim vitičastim biljnim ornamentima, u središtu ukrasnoga medaljona je ista scena Martinova milosrđa.

Sl. 5. *Sv. Martin i prosjak*, 18. st., ukrasni medaljon baroknoga oltara iza glavnoga oltara, župna crkva sv. Martina u Bermu (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 5. *St. Martin and the Beggar*, 18th c., decorative medallion of baroque altar behind main altar, Parish church of St. Martin in Beram (photo: A. Z.-K.)

Kasnogotičkom umjetničkom nasljeđu pripada upečatljiv rustikalni reljef, još jednom ponovljene amienske scene milosrđa, koji je smješten na zidu desno od glavnoga oltara. Kameni reljef (95×95 cm) uokviren stiliziranim cvjetnim uzorkom je »skromna provincijalna redukcija jednog kasnogotičkog motiva« (EKL 1960: 152), koja se ističe izrazitom disproporcijom u oblikovanju likova. U ovom jedinstvenom, pamtljivom reljefu nepoznata pučkoga majstora s konca 15. stoljeća monumentalna konjanička i viteška nota koju ima svaki martinski prikaz potpuno nedostaje, a »skromno znanje i dah pučkog ukusa pretvorili su ovdje biblijskog katekumena i rimskog konjanika, ka-

³⁰ Oltar vjerojatno pripada prvoj većoj etapi graditeljskih zahvata na crkvi s kraja 17. stoljeća. O njemu nismo našli opširnijih podataka, kao ni o oltarnoj pali i njezinu autoru.

snije srednjovjekovnog viteza Martina, u dobričinu na sustalom seljačkom kljusetu kraj punoglava ubogara koji će se odmoriti na pragu prve seljačke kuće» (EKL 1960: 156).

Sl. 6. Sv. Martin i prosjak, nepoznati autor, kasnogotički kameni rustikalni reljef, desno od glavnoga oltara, župna crkva sv. Martina u Bermu (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 6. St. Martin and the Beggar, unknown author, late gothic stone rustical relief, right of the main altar, Parish church of St. Martin in Beram (photo: A. Z.-K.)

Slika na glavnom oltaru Celestina Medovića (1857.–1920.) iz 1912. godine prizor je koji osvaja posjetitelja. Riječ je o platnu većih dimenzija (270×175cm) s osebujnim prikazom Martinova milosrđa³¹ smještenim, kao i u ranijem gotičkom primjeru, u brežuljkasti krajolik. Slikom dominiraju voluminoznost konja i jahača izvedena istančanom čistoćom kolorita. Kompozicija konja i jahača zrači širokim spektrom svijetlih tonova topla i meka tonaliteta koji se pretaču jedan u drugi zbog čega cijeli prikaz djeluje vrlo živo, gotovo uskovitlano. Poseban detalj kompozicije je srebrenasto bljeskava vojnička kaciga obavijena zlatastom aureolom koja se spustila s neba pastelnih boja, a na

³¹ Slika pripada tzv. zagrebačkom Medovićevu slikarskom razdoblju tijekom kojega izrađuje nekoliko oltarnih slika diljem Hrvatske (KRUŽIĆ-UCHYTIL 1978). Valja napomenuti da je Celestin Medović autor još jednoga Martinova milosrđa koje resi oltarnu palu crkvice sv. Martina u Zagrebu u Vlaškoj ulici 38 (ZARADIJA KIŠ 2004: 158; ZARADIJA KIŠ i SABOTIĆ 2016: 49) koja se po mnogim elementima podudara s beramskom kompozicijom, ali isto tako i razlikuje, posebice kad je riječ o perspektivi i likovnom koloritu koji beramski Martin uvelike nadmašuje.

kojemu su razigrani anđeli od kojih jedan stavlja lovorov vijenac na svečevu glavu.

Sl. 7. Vincent iz Kastva, *Sv. Martin i prosjak*, 1474., sjeverni zid crkvice sv. Marije na Škrilinah (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 7. Vincent from Kastav, *St. Martin and the Beggar*, 1474., north wall of small church of St. Mary at Škrilinah (photo: A. Z.-K.)

Posebnost beramskoga martinskoga milosrđa je nadaleko znana freska sv. Martina iz 1474. godine Vincenta iz Kastva i njegovih suradnika u crkvi sv. Marije na Škrilinah nadomak Berma.³² Vincentov sv. Martin je po mnogo čemu poseban, a ovdje ćemo samo istaknuti njegova bijela konja, simbola duhovne čistoće i zimskoga godišnjega ciklusa. On je predodžba povratka »arhaičnoga pretkršćanskoga tradicionalizma i iskonskoga simbolizma kao temeljnoga konstitutivnog elementa autentičnoga mitološkoga oblika« (WALTER 1992: 10–11). U ovoj martinskoj kompoziciji konj nije energična životinja puna kreposti, silovitosti i borbene žestine kakvim bismo ga očekivali vidjeti. Nasuprot tomu, on je vjerni i ponosni pratitelj, poput pratitelja antičkih bogova (VISKOVIĆ 1996: 50, 210). Simbol je kontroliranosti, poslušnosti i »ono najplemenitije što je čovjek stekao« (CHEVALIER; GHEERBRANT 1983: 270), a što je Celestin Medović na osebujan način potvrdio pet stoljeća kasnije na oltarnoj pali obnovljene župne crkve.

³² Više o slici Vincenta iz Kastva s motivom sv. Martina v. ZARADIJA KIŠ 2001.b.

Sl. 8. Celestin Medović, *Sv. Martin i prosjak*, 1912., glavni oltar, župna crkva sv. Martina u Bermu (fotografija: A. Z.-K.)

Fig. 8. Celestin Medović, *St. Martin and the Beggar*, 1912., main altar, Parish church of St. Martin in Beram (photo: A. Z.-K.)

5. ZAKLJUČAK

Na temelju razmatranja martinske beramske tradicije jasna je povijesna važnost i književna nezaobilaznost srednjoistarskoga gradića. Beram je od svih istarskih lokaliteta zasigurno najsnažnije obilježen martinskom tradicijom koja izaziva pozornost kod svakoga koji se iole zanima za beramsku kulturnu povijest. U Bermu je svetac opstao od najstarijih vremena europske ekspanzije njegova kulta. Glagoljaški književni beramski specifikum i umjetnička ekspresivnost martinskih beramskih prikaza milosrđa zaslužuje posebno mjesto u izgrađivanju aktualnoga europskoga martinskoga kulturnoga itinerara (ZARADIJA KIŠ i SABOTIČ 2016) pod nazivom *Sveti Martin, Europljanin, simbol dijeljenja, zajednička vrijednost*.

POPIS HRVATSKOGLAGOLJSKIH IZVORA

- BrLab₁ = *Prvi beramski brevijar* (Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 161a/2), kraj 14. st.
- BrLab₂ = *Drugi beramski brevijar* (Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163a/2), 15. st.
- MLab₁ = *Prvi beramski misal* (Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 162a/2), 1425. g.
- MLab₂ = *Drugi beramski misal* (Ljubljana, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 164a/2), 15. st.
- BrVb₄ = *Četvrti vrbnički brevijar* (Vrbnik, Župni ured), 14. st.
- BrMosk = *Moskovski brevijar* (Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Rumjancevskij muzej, sign. F. 270, 51/1481), 1442.–1443. g.
- BrPm = *Pašmanski brevijar* (Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. III b 10), 14./15. st.
- BrVat₆ = *Vatikanski brevijar Illirico 6* (Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg illir. 6), 1379.? g.
- BrVat₁₉ = *Vatikanski brevijar* (Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Vat. Slav. 19), 1465. g.
- BrBar = *Baromićev brevijar* (tiskani), Venecija 1493. g.

LITERATURA

- BADURINA-STIPČEVIĆ, V.; M. ŠIMIĆ. 2016. Hrvatskoglagoljska legenda o sv. Martinu. A. Zaradija Kiš i I. Sabotić (ur.). *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: Sv. Martin simbol dijeljenja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Kulturni centar sv. Martin – Hrvatska, 99–120.
- BIŽACA, N. 2009. Zapažanja o teologiji mučeništva. *Služba Božja* 49(3): 251–272.
- BONIFAČIĆ ROŽIN, N. 1972. Predaja o mlinu na Krapini. *Kaj* 5: 81–93.
- BURŠIĆ-MATIJAŠIĆ, K. 2003. Iz najstarije prošlosti Berma. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 19–32.
- BRATULIĆ, J. 2003. Glagoljska baština u Bermu. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 55–70.
- CHEVALIER, J.; A. GHEERBRANT. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb: NZMH – Mladost.
- DE LA LANDE, M. 1825. *Dissertation sur Samarobriva, ancienne ville de la Gaule*. Saint Quentin: Tilloy. URL: <https://archive.org/details/dissertationsur00landgoog> (19. 9. 2018.)
- DELAMARRE, X. 2003. *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*. Paris: Errance.
- DREMPETIĆ, J. 2003. Beram – razvoj naselja. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 177–208.

- EKL, V. 1960. Beramski reljef. *Bulletin Odjela za likovne umjetnosti JAZU* 2–3: 151–156.
- FELLER, L. 2010. L'exercice du pouvoir par *Bérenger Ier*, roi d'Italie (888–915) et empereur (915 – 924). *Médiévales: Langue, Textes, Histoire* 58: 129–149.
- FUČIĆ, B. 1958. Meštri u Bermu, *Bulletin JAZU* 2: 115–118.
- FUČIĆ, B. 1963. *Istarske freske*. Zagreb: Zora.
- FUČIĆ, B. 1982. *Glagoljski natpisi*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- FUČIĆ, B. 1992. *Vincent iz Kastva*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- FUČIĆ, B. 2001. *Terra incognita*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- GADŽIJEVA, S.; KOVAČEVIĆ, A.; MIHALJEVIĆ, M.; POŽAR, S.; REINHART, J.; ŠIMIĆ, M.; VINCE, J. 2014. *Hrvatski crkvenoslavenski jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut.
- GEARY, PATRICK J. 2010. *Readings in Medieval History*. Toronto: University of Toronto.
- GRAH, I. 2003. Josip Grašić (1863.–1949.). G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 71–84.
- IVETAC, J. 2003. Toponimi s područja beramske župe. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 297–310.
- KATIČIĆ, R. 1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- KOMATINA, P. 2010. O hronologiji hrvatskih vladara u 31. glavi spisa *De administrando imperio*. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 42: 83–105.
- KRUŽIĆ-UCHYTIĆ, V. 1978. *Mateo Celestin Medović*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- LONČAR, M. 2010. Vremenski nesklad između odlomka 31. poglavlja *De administrando imperio*. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 42: 107–116.
- MAIER, B. 2003. *Kleines Lexikon der Namen und Wörter keltischen Ursprungs*. München: C.H. Beck OHG.
- MARKS, Lj. 2000. *Vekivečni Zagreb: zagrebačke priče i predaje*. Zagreb: AGM.
- MATIJAŠIĆ, R. 2003. Iz najstarije prošlosti Berma – rimsko doba. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 33–42.
- MELEM HAJDAROVIĆ, M. 2011. Valvazor, Vitezović i Slava Vovodine Kranjske. *Studia lexicographica* 2(9): 149–176.
- MIHALJEVIĆ, M. 2011. Bilješke o jeziku Drugoga beramskoga brevijara. *Tabula* 9: 126–139.
- MIHANOVIĆ-SALOPEK, H. 2000. *Hrvatska crkvena himnodija 19. stoljeća*. Zagreb: Alfa.
- PANTELIĆ, M. 1964. Glagoljski kodeksi Bartola Krbavca. *Radovi Staroslavenskog instituta* 5: 5–98.
- PANTELIĆ, M. 1991.–1993. Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća. *Slovo* 41–42–43: 61–146.
- REGAN, K.; B. NADILO. 2012. Preostale utvrde u Pazinu i okolici. *Građevinar* 64: 965–976.

- RCJHR 2000 = *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije. I. svezak* (A¹–VRĚĐb). 2000. Zagreb: Staroslavenski institut.
- RJEČNIK JAZU. 1972. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. T. 20. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SAINT MARTIN OF TOURS ROUTE: URL: <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes/the-saint-martin-of-tours-route> (pristup: 16. 3. 2018.)
- SKOK, P. 1971. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Knjiga prva A – J*. Uredili akademici: Mirko Deanović i Ljudevit Jonke. Suradivao u predradnjama i priredio za tisak: Valentin Putanec. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- SLAMNIG, I. 1968. Hrvatska književnost prije preporoda kao organski dio evropskog književnog kretanja. *Forum* 7(10/11): 701–727.
- ŠIKLIĆ, J. 2003. Crkva sv. Martina u Bermu. G. Labinjanin (ur.). *Beram u prošlosti*. Pazin: Katedra Čakavskog sabora za povijest Istre, 209–218.
- TANDARIĆ, J. 1993. Hrvatskoglagoljska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Provincijal franjevac trećoredaca.
- VAJS, J. 1910. *Nejstarší breviář chrvátsko-hlaholský*. Praha: Nákladem král. české společnosti nauk.
- VEDRIŠ, T. 2010. Razgovor ugodni Konstantin VII Porfirogenet i percepcije najranije hrvatske povijesti. *Radovi zavoda za hrvatsku povijest* 42: 13–33.
- VISKOVIĆ, N. 1996. *Životinja i čovjek*. Split: Književni krug.
- VRANIĆ, S. 2017. Neke dijalektne značajke u Drugom *beramskom* (ljubljskom) *brevijaru* (na primjerima prvoga dijela Temporalia). *Sarajevski filološki susreti* 4(1): 245–259.
- WALTER, Ph. 1992. *Mythologie chrétienne. Rites et mythes du Moyen âge*. Paris: Entente.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2001.a. Odras hagiografske tradicije sv. Martina u hrvatskoglagoljskim rukopisima. D. Sesar, I. Vidović Bolt (ur.). *Drugi hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova I*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, 299–307.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2001.b. Sveti Martin iz Berma. *Buzetski zbornik* 27: 173–178.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2004. *Sveti Martin: kult sveca i njegova tradicija u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2004.a. Martinsko nasljeđe u Istri. *Buzetski zbornik* 30: 111–124.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2005. Galski apostol u književnom ozračju hrvatskoga glagoljaštva. S. Damjanović (ur.). *Drugi Hercigonjin zbornik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 435–448.
- ZARADIJA KIŠ, A. 2005.a. Molitvica za život: od amuleta do rovinjske molitvice sv. Martinu. H. Mihanović-Salopek (ur.). *Istra u umjetnosti i znanstvenim disciplinama od XV. do XVII. stoljeća*. Zagreb: Sveta glazba d.o.o. – Udruga Prosoli – Sveta glazba, 145–156.
- ZARADIJA KIŠ, A.; I. SABOTIČ. (ur.). 2016. *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: sv. Martin, simbol dijeljenja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Kulturni centar sv. Martin – Hrvatska.

Summary

TRADITION OF ST. MARTIN IN BERAM: FROM LEGEND TO THE BERAM GLAGOLITIC BREVIARY

Worship of Saint Martin the Bishop on the Istrian Peninsula represents an important segment in the research of European tradition of Saint Martin. Istrian St. Martin's particularity is highlighted within the Glagolitic cultural milieu, which is the most prominent in the centre of Glagolitic Istria, in Beram on which we are going to focus in this work. The paper will evoke the significance of a very old legend about the virtuous Martin as a possible resource for a better understanding of St. Martin's cult in Beram.

A special attention will be given to the preserved Beram Glagolitic St. Martin's heritage in the Beram Breviary. It deals with a minute reading on the Saint's day, November 11, within the Sanctoral and after that with the unique hymn to the glory of St. Martin the Bishop in Beram or Ljubljana Breviary from the end of the 14th or the beginning of the 15th century. To the literary confirmations of spirituality connected to St. Martin, St. Martin statuary and pictorial heritage is added, which is connected to the parish church of St. Martin which continually to this day vividly promotes St. Martin's tradition in Beram.

With this paper the author wishes to point out the significance of Beram as the strongest center of Istrian Glagolitic tradition of St. Martin which should be revalorized and revitalized in its entirety within the context of the European cultural route of the Council of Europe *St. Martin, European, the symbol of sharing, common values*.

Key words: Beram, St. Martin, Glagolitic, literature, tradition